

1985 року Хартію ратифіковано Законом № 452/97-ВР (452/97-ВР) від 15.07.97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.cld.org.ua/lib/95_hartia.doc. 3. Євтушенко О. Н. Принципи взаємовідносин державної влади і місцевого самоврядування в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування / О. Н. Євтушенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ–Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили. 2010. – Вип. 19. – С. 131–141. 4. Малиновський В. Я. Державне управління / В.Я. Малиновський [Текст]. – Луцьк: Ред.- вид. від. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с. 5. Манен Б. Принципы представительного правления / Б. Манен [Текст]. – СПб.: Издательство Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. – 323 с. 6. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / пер. з англ. [монографія] / Д.С. Міл – К.: Основи, 2001. – 463 с. 7. Сорока Г. Б. Політико-правове вчення ідеолога англійського лібералізму Дж.Ст. Мілля [Текст]: автореф. дис.... канд. юрид. наук.12.00.01 / Г.Б. Сорока; НАНУ. Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – К., 2006. – 20 с. 8. Работяжев Н. В. Милль Джон Стюарт // Федерализм: энциклопедия / Н. В. Работяжев [Текст]. – М., 2000. – С. 300–302. 9. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак [Текст]. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с. 10. *Local government management: Current Issues and Best Practices* / Ed. by Douglas J. Watson and Wendy L. Hasset. – Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2003. – 426 p.

УДК: 321.01 (075.8)

Дмитро Неліпа

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В ПОЛІТОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ)

© Неліпа Д., 2011

Висвітлюється сутність системного аналізу в політології та виокремлюються основні принципи його застосування (на прикладі дослідження системи національної безпеки). Розглядаються можливості використання цього методу під час вивчення національної безпеки, аналізу її елементів та підсистем.

Ключові слова: системний аналіз, принцип, система національної безпеки.

Dmytro Nelipa

BASIC PRINCIPLES OF USE OF SYSTEM ANALYSIS IN POLITICAL SCIENCE (FOR EXAMPLE THE STUDY OF NATIONAL SECURITY SYSTEM)

The article is focused on essence of systems analysis in political science. Main principles of its implementation are discussed (national security system is used as an example). Possibilities of the usage of this method during the study of national security system, analysis of its elements and subsystems are examined.

Keywords: systems analysis, principle, system of national safety.

Сьогодні дедалі популярнішим стає декларування застосування системного аналізу під час написання дисертаційних та кваліфікаційних робіт різного рівня, дослідницькі та аналітичні

структури, незалежно від специфіки їхньої діяльності, наголошують на тому, що саме вони пропонують “комплексний”, “системний” аналіз того чи іншого явища чи процесу. Таке прагнення є природним, враховуючи тенденції до міждисциплінарності та створення цілісної, універсальної та багатовимірної картини дійсності, які панують у сучасній науці та експертному середовищі.

Водночас часто при цьому відбувається підміна понять. Під системним аналізом розуміють суто багатосторонній та максимально повний опис певного феномену. Тобто, якщо розглядається певне явище чи процес загалом на відміну від дослідження лише однієї чи кількох складових (наприклад: політична еліта, а не політична еліта за В. Липинським, політичне лідерство, а не риси сучасних політичних лідерів тощо), це вважається достатньою підставою для ствердження, що у такій роботі застосовується системний аналіз. Однак таке тлумачення системного аналізу є неповним та не відображає його дійсної природи. Тому головним в роботі є розкриття сутності системного аналізу через виокремлення основних принципів його застосування (на прикладі дослідження системи національної безпеки).

Системний аналіз у найзагальнішому сенсі можна визначити як сукупність методів, прийомів та алгоритмів застосування системного підходу в аналітичній діяльності із дослідження політичних явищ і процесів. Протягом самого процесу системного аналізу створюється певна абстрактна та концептуальна система, структурно-логічна схема, що слугує інструментом для розуміння, опису та можливої оптимізації станів та взаємозв'язків елементів реальної системи [9, с. 12].

Специфіку системного аналізу та системного підходу у різний час та в різному контексті досліджували такі вчені, як: А. Богданов, Л. фон Берталанфі, Н. Вінер, Д. Істон, Т. Парсонс, Р. Акофф, В. Афанасьєв, Г. Хакен, І. Пригожин, Н. Моїсєєв, В. Білоус, І. Добронравова, О. Добржанська, С. Губерський, М. Згуровський, Д. Єльчанінов та ін. У їхніх працях акцентується увага на принципах системного аналізу та чітко прослідковуються два основні напрями у розумінні його сутності. Зокрема, системний аналіз може передбачати опис складної системи за допомогою формалізованих методик. У такому разі цей метод використовується з метою віднаходження оптимального проекту системи чи режиму її функціонування відповідно до поставлених цілей [7, с. 34].

Математичний підхід до застосування системного аналізу є характерним насамперед для тих дослідників, які працюють у галузі природничих та технічних наук. Він дає змогу достатньо ефективно екстраполювати минулі та існуючі тенденції для розроблення ймовірних сценаріїв майбутнього. До того ж, зазначає М. Згуровський, математичні методи дають змогу виокремити не дуже очевидні взаємозв'язки між суб'єктами внутрішньополітичних та міжнародних відносин, визначити приховані ресурси і можливості взаємодії акторів, необхідні для уточнення альтернатив вірогідніших сценаріїв розвитку ситуації та засобів дії [4].

Утім застосування математичних методів у сучасних гуманітарних дослідженнях пов'язано із певними труднощами. Зокрема, у політології слід завжди враховувати високу міру суб'єктивності та динамізму політичних систем. Через це інколи складно формалізувати наявні дані, яких до того ж часто може не вистачати для врахування усіх аспектів багатовимірних політичних явищ та процесів. Обробка інформації математичними методами вимагає часу та відповідного фінансування і матеріально-технічної бази. Не менш важливо, щоб математичний системний аналіз був проведений спеціалістами із соціально-політичних наук із відповідною професійною міждисциплінарною підготовкою, яка не передбачається вітчизняною системою освіти. Тому математичний системний аналіз, особливо у гуманітарних галузях науки повинен обов'язково доповнюватися також і логічним системним аналізом.

Логічний системний аналіз передбачає структурування та впорядкування тієї чи іншої проблеми з метою її вирішення. Основна увага тут приділяється встановленню характеру взаємозв'язків між компонентами системи, вияву її реальних цілей та специфіці взаємодії із зовнішнім середовищем. На відміну від математичного системного аналізу, тут передбачається вибір альтернативних шляхів досягнення мети системи та з'ясування можливих наслідків реалізації кожного із цих сценаріїв. Знову ж таки застосування суто логічного системного аналізу має свої

межі, тому, за можливості, доцільніше доповнювати його математичними і статистичними методами. Водночас сфера застосування логічного системного аналізу є значно ширшою, оскільки використання якісних методів дослідження дає змогу швидко реагувати на зміни, що відбуваються, та зорієнтувати прогноз на конкретну проблемну ситуацію [7, с. 35].

Оптимальне сполучення двох вищезазначених підходів та їх використання в аналізі сучасних політичних процесів, безумовно, дало б змогу істотно підвищити ефективність конкретних досліджень, забезпечуючи точність результатів зокрема, дуже корисним таке сполучення виявилось б у дослідженні виборчих та законодавчих процесів (внутрішня політика), розвитку конфліктів у сфері міжнародних відносин. Загалом незалежно від обраної методики системний аналіз дає змогу значно глибше і краще осмислити сутність систем, їх структуру, організацію, завдання, закономірності розвитку, оптимальні шляхи і методи управління, аніж чимало інших наукових методів.

Застосування системного аналізу в політології сприяє виконанню не лише прикладних, а й теоретико-методологічних завдань. Відповідно він спрямований на побудову цілісної моделі політичної дійсності, вияв фундаментальних зв'язків між елементами та формулювання політичних закономірностей. Однак для того, щоб використовувати цей науковий підхід дійсно ефективно, слід дотримуватися його основних принципів.

Принцип – це узагальнені досвідні дані, певний закон того чи іншого явища, виведений зі спостережень. Тому істинність принципів завжди пов'язана тільки з перевіреними фактами, а не з будь-якими теоретичними припущеннями чи домислами. За своєю структурою методи та принципи мають спільні та відмінні ознаки. Метод – це не фактична діяльність, а можливі її альтернативні способи. Ми обираємо метод, а принцип не вибираємо, а постійно його дотримуємось. Можна виокремити п'ять основних принципів системного аналізу:

1. Систему слід розглядати як єдине ціле, однак в жодному разі не як просте об'єднання елементів. Недотримання цього принципу призводить до втрати властивостей системи, а інколи і до недоцільності її подальшого розгляду.

2. Властивості системи не можна вважати сумою властивостей її елементів, оскільки система може набувати властивостей не притаманних її елементам, а властивості деяких елементів можуть втрачатись.

3. Рівень ефективності кожної системи обмежений значеннями максимуму та мінімуму і коливається у цих межах залежно від умов існування і функціонування.

4. Категорично забороняється розглядати систему в ізольованому вигляді. Слід обов'язково враховувати вплив навколишнього середовища та зв'язки із ним. Відповідно під час розгляду окремих підсистем необхідно брати до уваги такі зв'язки і вплив всередині системи. Тобто будь-яка система завжди є підсистемою більшої системи та входить до неї.

5. Розглядаючи системи, можна (а іноді і необхідно) поділяти систему на менші елементи – підсистеми. Якщо утворений в результаті поділу елемент занадто складний для подальшого розгляду, його також можна розчленувати. При цьому обов'язково потрібно дотримуватися усіх вищезазначених принципів.

Розглянемо кожен із принципів детальніше на прикладі системи національної безпеки України. Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються: сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [1]. Відповідно система національної безпеки – це сукупність національних норм права і створених на їхній основі інститутів і механізмів взаємодії з метою забезпечення національної безпеки. Головна потреба національної безпеки полягає у суверенному, без втручання і тиску ззовні визначенні шляхів і форм свого розвитку [5].

Застосування системного аналізу під час вирішення тієї чи іншої проблеми в межах дослідження системи національної безпеки України передбачає її розгляд як єдине ціле. Оскільки

національна безпека – це стан держави, в якому забезпечуються сприятливі умови для досягнення національних інтересів, базовим елементом системи національної безпеки будь-якої держави є національний інтерес. До національних інтересів, як правило, належить суспільно визнані та законодавчо оформлені потреби людини чи суспільства, і задоволення цих потреб повинно сприяти стабільному розвитку держави [8].

Діяльність усієї системи національної безпеки спрямована на створення умов, які б уможливили реалізацію національних інтересів на усіх рівнях, починаючи із найнижчого (біологічне виживання індивіда та народу загалом) та завершуючи потребою у внутрішній та зовнішній стабільності, стійкому розвитку і самореалізації. Однак систему національної безпеки не можна розглядати суто як сукупність національних інтересів, оскільки це призведе до втрати її властивостей. Відтак, дотримуючись першого із вищезазначених принципів системного аналізу, досліджувати її слід, враховуючи те, що національна система – це сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних національних інтересів і вивчення окремого із них, без огляду на інші, не матиме практичного значення.

Національна безпека як система має багато властивостей. Насамперед – це жорстка детермінованість елементів системи. Іншими словами, усі елементи та підсистеми національної безпеки пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками і зміни в одному із елементів обов'язково тягнуть за собою зміни в її функціонуванні загалом. По-друге, це є динамічність. Система національної безпеки – одна із найдинамічніших соціальних систем. Зовнішній вплив зовнішнього середовища надзвичайно високий, тому постійно потрібно віднаходити нові шляхи та способи функціонування та пристосування до викликів та ризиків.

До властивостей системи національної безпеки також зараховують і централізоване управління. Незважаючи на наявність багатьох підсистем, про які йтиметься далі, побудова та контроль за системою національної безпеки повинні здійснюватися тільки державою в особі її центральних органів влади. Будь-який плюралізм в управлінні у цій сфері може становити загрозу її цілісності та ефективному функціонуванню. Врешті-решт, ще однією властивістю системи національної безпеки є законність, тобто вона має відповідати існуючим у державі нормам права та закону. Більше того, спеціально для регулювання цієї системи приймаються нормативно-правові акти, які б деталізували окремі аспекти її функціонування, створюючи необхідні межі.

Перераховані вище чотири властивості системи національної безпеки не є вичерпним переліком. До них можна додати також і оперативність реагування на ризики, і безперервність функціонування тощо. Очевидно, що систему національної безпеки недоцільно вважати простою сумою властивостей її елементів, оскільки зазначені властивості притаманні здебільшого системі загалом, в той час, як, наприклад, національний інтерес як базовий елемент може мати як подібні, так і відмінні властивості. Національний інтерес має таку властивість, як багатомірність, яка притаманна системі національної безпеки загалом, проте суб'єктивність як його властивість не вважається її атрибутивною характеристикою.

Наступний принцип системного аналізу передбачає, що рівень ефективності кожної системи обмежений значеннями максимуму і мінімуму та коливається у цих межах. У контексті системи національної безпеки це найкраще пояснити з погляду інтеграції національної системи безпеки в колективну. Колективна (або регіональна) безпека – це комплекс міжнародних і регіональних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній країні – учасниці цієї системи безпеки забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку. Система регіональної (колективної) безпеки – це сукупність міжнародних норм та норм країн – учасниць регіональної безпеки, а також створених на їхній основі інститутів (міждержавних органів, призначених забезпечувати цей тип безпеки) і механізмів взаємодії з метою забезпечення безпеки [5].

Система національної безпеки України є інтегрованою у колективну систему безпеки Європи. Навіть поверхневий системний аналіз національної безпеки України показує, що стан будь-якої з її

підсистем може впливати на стан європейської безпеки загалом. Відповідно до цього можна визначити мінімальний вплив, за якого зберігатиметься така інтегрованість, та максимальний вплив, за якого система національної безпеки буде все ж таки самостійною окремою системою. Нормальне функціонування системи національної безпеки України коливатиметься в межах цих значень (максимального та мінімального).

Близьким до цього принципу є і наступний – категорична заборона розгляду системи в ізоляції від зовнішнього середовища. Будь-яка система завжди є підсистемою для іншої, більшої системи, а ті підсистеми, які є її складовими, можна розглядати як окремі цілісні системи. Тобто систему національної безпеки України, як і будь-яку іншу систему, не можна розглядати як завершену найзагальнішу категорію. Та сама система європейської безпеки, що загалом розглядається як надсистема, є підсистемою загальносвітової безпеки. Розглядаючи окремі підсистеми, необхідно брати до уваги такі зв'язки і вплив всередині системи. Відповідно до цього зрозуміло, що будь-яка із підсистем системи національної безпеки України може вплинути на систему національної безпеки України загалом, на систему колективної європейської безпеки, врешті-решт, на систему загальносвітової безпеки.

Останній принцип системного аналізу передбачає, що під час розгляду систем, варто поділяти їх на менші елементи – підсистеми. Більше того, інколи доцільно цей поділ продовжувати. Так, якщо утворений в результаті поділу елемент занадто складний для подальшого розгляду, його також можна розчленувати. При цьому обов'язково потрібно дотримуватися усіх вищезазначених принципів. Відповідно систему національної безпеки України можна поділити на такі підсистеми: суспільно-політична безпека, воєнна безпека, економічна безпека, інформаційна безпека, енергетична безпека, етнополітична безпека, екологічна безпека.

За умови проведення глибшого системного аналізу національної безпеки України необхідно було б звернутися до математичних методів моделювання та спроектувати сучасний стан та можливості розвитку системи національної безпеки України, основні показники її впливу на інші підсистеми та надсистеми, тенденції та закономірності розвитку. Однак навіть такий поверхневий її аналіз в контексті основних принципів системного аналізу показав, що застосування системного аналізу в політології дає можливість ґрунтовно досліджувати сутність політичних процесів та політичної системи загалом, виявляючи при цьому у них певні закономірності. Якщо будуть дотримані основні його принципи та застосовані як логічні, так і математичні методи дослідження, буде можливим проведення фундаментальних та прикладних досліджень політичної системи, і, зокрема, однієї з важливих її складових – системи національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39 (19 червня). – С.351.
2. Добржанська О.Л. Конспект лекцій з нормативної дисципліни “Системний аналіз” / О.Л. Добржанська. – К.: ІМВ, 2004. – 67 с.
3. Єльчанінов Д.Б. Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д.Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2(11). – С. 82–87.
4. Згуровський М.З. Хто бачить майбутнє, той перемагає / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2001. – № 25.
5. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2008. – № 10. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/print.php?id=2432>.
6. Лясота Л.І. Проблеми інституалізації прикладного політичного аналізу та прогнозування у сучасному українському суспільстві / Л.І. Лясота // Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування: збірник науково-експертних матеріалів / [за ред. М. М. Розумного]. – К.: НІСД, 2007. – С. 19–29.
7. Стратегії розвитку України: теорія і практика [за ред. О.С. Власика]. – К.: НІСД, 2002. – 864 с.
8. Сунгуровський М. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України [Електронний ресурс] / М. Сунгуровський. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?lng=UKR&news_id=111. – Назва з екрана.
9. Сурмин Ю.П. Теорія систем и системный анализ: [учеб. пособие] // Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.